

Jonas Lillebø og Bjørnar Mortensen Vik

Espen Schaannings Foucault

Idéhistoriske intervensjoner i den norske Foucault-resepsjonen

Espen Schaannings produksjon om Michel Foucault er imponerende i sitt omfang, og det er ingen overdrivelse å hevde at Schaanning de siste to tiårene har stått fram som en av de aller fremste Foucault-fortolkerne i Norge. I tillegg til doktorgradsavhandlingen *Fortiden i våre hender: Foucault som vitenshåndtør*, på over 1200 sider,¹ og boka *Vitenskap som skapt viten: Foucault og historisk praksis*,² har han utgitt en rekke bøker og artikler som enten handler om Foucault direkte, eller som tar opp temaer som er inspirert av Foucault (blant annet om sinnssykevesenet, rettspsykiatrien og fengselsvesenet).³ I tillegg har han oversatt flere av Foucaults verker til norsk og forsynt disse med fyldige etterord (først og fremst dreier dette seg om *Diskursens orden* og de tre bindene av *Seksualitetens historie*).⁴

¹ Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender: Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Teoretisk praksis og Bind 2: Historisk praksis*. Oslo: Unipub forlag 2000.

² Espen Schaanning, *Vitenskap som skapt viten: Foucault og historisk praksis*. Oslo: Spartacus forlag 1997.

³ Schaanning har over 300 registrerte publikasjoner i FRIDA, hvorav 23 har «Foucault» i tittelen. I tillegg har vi bøker som delvis omhandler Foucault, eller som er inspirert av Foucault: *Modernitetens oppløsning. Sentrale skikkelser i etterkrigstidens idéhistorie*. Oslo: Spartacus forlag 1992; *Kommunikative maktstrategier. Rapporter fra et tårn*. Oslo: Spartacus forlag 1993; *Den onde vilje. En kriminal-filosofisk pamflett*. Oslo: Spartacus forlag 2002; *Kampen om den forbryterske sjel*. Oslo: Unipub forlag 2002; *Straff i det norske samfunnet*. Oslo: Humanist forlag 2002; *Makt og viten. Tekster i utvalg*. Oslo: Unipub 2007; *Menneskelaboratoriet: Botsfengselets historie*. Oslo: Scandinavian Academic Press 2007; og *Den tilsiktede smerten. En blindflekk i norsk kriminalpolitikk*. Oslo: Unipub forlag 2009.

⁴ Michel Foucault, *Diskursens orden*. Oslo: Spartacus forlag 1999; *Seksualitetens historie*, bind 1–3. Halden: Exil 1995–2002.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

Vi skal i denne artikkelen konsentrere oss om ett sentralt problem for Schaanning (som også har stått sentralt i den generelle Foucault-resepsjonen): forholdet mellom Foucault som historiker og som filosof. To spørsmål vil stå sentralt: For det første vil vi ta for oss selve hovedhypotesen i avhandlingen om at man gjennom nesten hele Foucaults forfatterskap kan finne en overordnet forskningsstrategi. Schaanning beskriver denne som «idéhistorisk interven-sjon». Vi vil undersøke om dette er en for generaliserende lesning, og om den dekker over noe av det særegne og historiske ved Foucaults enkeltverker. For det andre vil vi se nærmere på Schaannings historieteoretiske oppfatninger, som han i større eller mindre grad trekker ut av sin Foucault-lesning. Han reiser her spørsmålet om historieskrivning kan eller bør forstås som kunstnerisk virksomhet. Ett tema vil være om disse betraktningene overensstemmer med Foucaults selvforståelse eller med hans måte å skrive historie på. Et annet er om dette er holdbart som en allmenn teori om historievitenskap.

Vi mener disse to problemene er forbundet: Hvis Foucaults empiriske, historiske verker kan utlegges som uttrykk for én, bakenforliggende og allmenn intensjon om å «skape intervensjoner», så blir det kanskje også troverdig å framstille hans, og andres, historiske forskning som «kunst». Spørsmålet er om dette ikke hviler på en for sterk antakelse om at målsettingene for forskningen er gitt på forhånd. Hvis historieskrivning er kunst, hva skjer da med begrensningene som ligger i det særegne historiske materialet som til enhver tid undersøkes? Med andre ord: er Foucaults filosofi gitt forut for og uavhengig av de enkeltstående historiske verkene hans?

Det er prisverdig av Schaanning at han bestreber seg på å gi en enhetlig og sammenfattende tolkning av et omfattende og komplekst forfatterskap. Spørsmålet er om han ikke ender opp med et for ensidig fokus på Foucault som intervensør eller intervensjonerende kritiker. Vi vil forsøke å begrunne hvorfor man i sterkere grad bør fokusere på hvordan Foucaults begreper og teoretiske problemer vokser fram i og gjennom de konkrete historiske analysene. Vi vil også betone at begrepene og teoriens utvikling bedre lar seg forstå dersom man ser dem som svar på de utfordringene som reises av det historiske materialet han til enhver tid arbeider med. Slik sett blir både det generaliserende ved fortolkningen og den estetiserende forståelsen av historievitenskap problematisk. Vi vil mene at et slikt, alternativt grep gir bedre muligheter for å arbeide videre med Foucault, for å bruke hans verker på nye måter.

Intervensjon: systemkontrastering og opphavstraderingsanalyse

Schaannings hovedhypotese, selve utgangspunktet for doktorgradsavhandlingen, er at man kan finne to parallelle fortellergrep gjennom størsteparten av Foucaults forfatterskap: *systemkontrastering* og *opphavstraderingsanalyse*.⁵ Disse er begge Schaannings egne «idealtypiske fortellergrep», som er rekonstruert fra en omfattende drøfting av Foucaults historiske undersøkelser av forskjellige vitensfelter. Schaanning sier at han på denne måten «trekker fram, betoner og forstørrer bestemte trekk ved hans idéhistoriske praksis, uten at vi dermed kan påstå at han alltid følger dem eller at de er etterstrebellesverdige [...], men [at de er] konstruert ut fra at slike trekk i mer eller mindre grad finnes i det materialet som vi skal studere».⁶ Begge fortellergrepene er ledd i en overordnet strategi for å destabilisere en filosofisk historieforståelse som postulerer, eller stilltiende forutsetter, at historien er kontinuerlig og gjør stadig nye framskritt ved å at den mer og mer nærmer seg sannheten, rasjonaliteten eller friheten.

Denne utlegningen knytter dermed an til problemstillinger som allerede er reist i den franske vitenskapsfilosofien og i opplysningstenkningens historieopfatning, men uten at det hos Foucault, ifølge Schaanning, dreier seg om epistemologiske eller normative vurderinger av vitensfeltene som studeres.⁷ Foucault er ikke interessert i vitensfeltenes sannhetsgehalt eller deres moralske forsvarelighet. Hans forfatterskap dreier seg ifølge Schaanning snarere om å

⁵ Begrepene defineres i Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender. Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Teoretisk praksis*, op.cit., 12–18.

⁶ Ibid., 27.

⁷ På den ene siden var den kontinuistiske og akkumulative historieforståelsen viktig i filosofien. Når Kant i *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* (1784) tar for seg de ulike folkeslagenes og epokenes bidrag til forbedringen av kontinentets politiske tilstand, ser han en «regelmessig gang» i dette forløpet. Hegel ser på sin side historien som en prosess som virkeliggjør friheten og beveger Åndens selvbevissthet mot stadig høyere plan. På den andre siden finner man tanken om vitenskapelig framskritt i tradisjonen fra Bacon og Newton: Vitenskapelig arbeid bygger på et fundament som allerede er lagt, og som stadig videreutvikles gjennom nye vitenskapelige resultater. Bachelard var opptatt av kontinuitetstenkningen i vitenskapshistorien som et problem i Émile Meyersons vitenskapsfilosofi (jf. eksempel Gaston Bachelard, *Identité et réalité*. Paris: Vrin 2001 [1908] og *Essais*. Paris: Vrin 1936).

skape «intervenerende effekter» eller om å «intervenerere» i de vitensfeltene han til enhver tid arbeider med.

Intervensjonsbegrepet til Schaanning er dannet med utgangspunkt i Arild Utakers begrep om «intervenerende kritikk», et begrep Utaker stiller i motsetning til «immanent» og «dialektisk» kritikk.⁸ Immanent kritikk redegjør for erkjennelsens muligheter og grenser, og er representert ved Kant. Dialektisk kritikk går ut på å vise mangelen eller begrensningen i en erkjennelsesform fra en posisjon som befinner seg utenfor denne erkjennelsesformen. Til forskjell fra disse to kritikkformene forutsetter ikke den intervenerende kritikken et normativt utgangspunkt eller grunnlag. Schaanning definerer den intervenerende kritikken slik: «Formålet er kun å skape bevegelse i vitensfeltet. De effektene intervenøren søker å oppnå, er således retningsløse: Målet er nådd hvis man bidrar til å gjøre vitensfeltet mindre fastfrosset, statisk og rigid, mer sårbart, bevegelig og transformerbart.»⁹ Videre: «Vitensdisiplinens historie beskrives på måter som kan få dens utøvere til å foruroliges med hensyn til deres egen virksomhet.»¹⁰ Til slutt: «Mer presist kan vi si at intervensjonens objektområde er vitensutøvernes selvforståelse generelt, og deres forståelse av innside og utside spesielt.»¹¹ Det dreier seg med andre ord om å skape «psykologiske effekter» innenfor det vitensfeltet man som idéhistoriker analyserer eller kommenterer, eller stimulere vitensutøvernes «humoristiske sans», som Schaanning sier i innledningen til *Vitenskap som skapt viten*.¹² Foucaults prosjekt er på denne måten del av et opplysningsprosjekt: Idéhistorikeren skal hjelpe vitensutøverne til å innta en selvironisk holdning til det faktum at de er «innvevd i maktrelasjoner [...], at det nettopp er slike maktrelasjoner som muliggjør vår vitensproduksjon [...], og at vi likevel må opptre som vitensutøvere, hvis vi vil forbedre livsvilkårene til dem som har mindre penger, ære og makt enn oss selv [...]».¹³

⁸ Jf. Arild Utaker, *Fra filosofikritikk til vitenskapskritikk – Bachelard, Althusser, Foucault*. Bergen: SPORs skriftserie 1978; og *Kunnskapens makt*. Bergen: Universitetet i Bergen 1985.

⁹ Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender. Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Teoretisk praksis*, op.cit., 10.

¹⁰ Espen Schaanning, *Vitenskap som skapt viten: Foucault og historisk praksis*, op.cit., 15.

¹¹ Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender. Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Teoretisk praksis*, op.cit., 9.

¹² Espen Schaanning, *Vitenskap som skapt viten: Foucault og historisk praksis*, op.cit., 10–12.

For å oppnå intervenserende effekter er det ifølge Schaanning i hovedsak to grep Foucault benytter seg av. Det første er *systemkontrastering*. Begrepet viser til Foucaults framgangsmåte for historisk-komparative analyser. Formålet med slike analyser er å vise hvordan vår egen tids vitenssystemer er radikalt annerledes enn fortidige, og at denne forskjellen ikke ligger i det epistemologiske modningsnivået (at vårt system er sannere eller mer rasjonelt enn fortidige) eller er resultat av epistemologiske kriser. Schaanning skriver: «[...] [P]å den ene siden beskrives ikke systemene med utgangspunkt i vitenskapenes sannhetsspretensjoner [...], i de systemkontrasterende fortellingene [...] støter vi ikke nødvendigvis på 'kriser'». ¹⁴ For at disse fortellingene skal kunne sies å være systemkontrasterende, er det en avgjørende forutsetning at overgangen fra et vitenssystem til et annet ikke kan beskrives som en videreutvikling, normativt eller epistemologisk sett, av det vitenssystemet det erstatter. Et moderne vitenssystem er ikke nødvendigvis bedre eller sannere enn det foregående.

Ifølge Schaanning er et vitenssystem eller en vitensdisiplin ikke noe annet enn en sammenstilling av fem typer «konstitutive elementer» slik at systemet danner et ordnet hele. Det dreier seg om *teknikker* («midler som benyttes i vitensetableringen»), *praksiser* («virksomheter der slike teknikker benyttes vedvarende systematisk»), *strategier, taktikker og tenkemåter* («overveielser knyttet til benyttelsen av midler og i utøvelsen av praksiser [...], planer og programmer som søker visse effekter og mål [...], forestillinger bestemte vitenskaper har innenfor et vitensfelt»), *diskurser* («tale og skrift som er knyttet til produksjonen av en bestemt viten») og *institusjoner* («et apparat som iscenesetter bestemte diskurser, tenkemåter, taktikker, strategier, praksiser, teknikker og hjelpemidler»). ¹⁵

Det systemkontrasterende grepet innebærer at en vitensdisiplin ikke skal vurderes i forhold til om den er sann eller falsk, eller om den befinner seg nær eller fjernt fra det sanne. I en systemkontrasterende fortelling skal man nøye seg med å avdekke hvordan teknikker, praksiser, strategier, diskurser og institusjoner koples sammen til et ordnet hele (et system), og hvilke «sannheter» som produseres gjennom slike sammenstillinger. Elementene er koherente i den forstand at de gjensidig bygger opp om hverandre. Systemets helhet er slik sett

¹³ Ibid., 21.

¹⁴ Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender: Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Teoretisk praksis*, op.cit., 15.

¹⁵ Ibid., 24–27. Dette er, så vidt vi kan se, Schaannings egne definisjoner.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

garantert av foranderlige elementer, som til sammen definerer hverandres og helhetens mening, funksjonsmåte eller regler. Schaanning skriver: «Det nye regimet baseres på et nytt system med nye regler. Det er snakk om systemskifter.»¹⁶ Idéhistorikerens strategi blir derfor å synliggjøre systemets nettverk og knutepunkter, dets indre sammenhenger og konstitutive regler. Eller sagt på en annen måte: Idéhistorikeren tegner et helhetlig bilde av vitenssystemet slik at sammenhenger man før ikke så, blir tydelige. Slik kan man vise ikke bare hvordan vitenssystemets regler endres gjennom historien, men også hvordan elementene som konstituerer systemet, blir gjenstand for «muliggjørende konverteringer»: Dersom et element i systemet endres, forandres også helheten, og dermed spillereglene som skaper helheten i systemet. Det er derfor slike konverteringer betegnes som «muliggjørende»: Gjennom konvertering av elementene blir nye vitenssystemer mulige. Vitenskap muliggjøres gjennom lokale endringer i vitenspraksiser.

Selv om Schaanning ikke er særlig opptatt av dette, aner vi her visse koplinger hos Foucault til Gaston Bachelards vitenskapsfilosofi og hans begreper om fenomenoteknikk og anvendt rasjonalitet (*le rationalisme appliqué*).¹⁷ Slik Bachelard beskriver hvordan de vitenskapelige teoriene, teknikkene og tenkemåtene avgjør hvilke typer vitenskapelige objekter som framtrer for oss, får også Foucaults vitenssystemer objekter til å framtre på bestemte måter. Når vitenssystemet endrer seg, blir nye objekter tilgjengelige for oss, både ved at gamle fenomener kan framtre på nye måter, eller ved at helt nye objekter dannes. Rasjonaliteten for Bachelard og vitenssystemene for Foucault er derfor noe som kun kan studeres ved å undersøke anvendelsen. Med andre ord: Vitenskapelig rasjonalitet og vitenssystemer må studeres som praksisformer.

Schaanning finner også en annen intervensjonsstrategi hos Foucault. Denne gis den kompliserte betegnelsen *opphavstraderingsanalyse*.¹⁸ En slik analyse er intervenserende siden den «ved hjelp av vitenskapelige midler påviser at opphavet til en nåtidig vitenspraksis er 'urent' [...]. [man] kan [...] skape interve-

¹⁶ Espen Schaanning, *Vitenskap som skapt viten: Foucault og historisk praksis*, op.cit., 15.

¹⁷ Jf. Gaston Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*. Paris: PUF 2008 [1934]; *La formation de l'esprit scientifique*. Paris: Vrin 2004 [1938]; *Le rationalisme appliqué*. Paris: PUF 2004 [1949].

¹⁸ I *Vitenskap som skapt viten* betegnes opphavstraderingsanalysen som «genealogisering».

nerende effekter hvis man påviser at opphavet er heterogent.»¹⁹ Det vil si: man skaper usikkerhet hos vitensutøverne hvis man gjør dem oppmerksomme på at deres vitenssystem består av elementer med opphav i vidt forskjellige sammenhenger som de tidligere oppfattet som noe som lå utenfor systemet selv. Opphavstraderingsanalysen søker å bryte ned en forestilling om at det internt i en vitensdisiplin skulle finnes en felles innside eller et homogent identitetsgrunnlag. Et vitenssystem er tvert imot ifølge Schaannings Foucault snarere satt sammen av elementer som stammer fra ulike samfunnsområder, vitensfelter eller epoker. «Ansatter til en slik opphavstraderingsanalyse kan vi finne hos Nietzsche i hans angrep på moral, vitenskap og filosofi», skriver Schaanning,²⁰ med andre ord der Nietzsche går historisk til verks for å søke den samtidige moralens og kunnskapens opphav i forhold som den ikke vedkjenner seg eller definerer seg selv ved. I opphavstraderingsanalysen tar man utgangspunkt i samtidige vitenssystemers nåværende sammensetninger, for så å spore hvert enkelt element eller «fiber» tilbake i tid, ved å vise hvordan de har oppstått og fungert i andre vitenssystemer og hvordan de har trengt inn i det nåværende vitenssystemet på måter som dette systemet ikke har herredømme over.

Opphavstraderingen er i seg selv todelt, og den første delen er nettopp opphavsløkalisering: Det dreier seg om å avdekke i hvilket tidligere vitenssystem grunnelementer i det aktuelle og undersøkte vitenssystemet dukker opp for første gang, eller hvor det for første gang får avgjørende betydning. Deretter gjelder det å vise hvordan slike elementer «traderer seg», det vil si overlever på tvers av overgangene mellom forskjellige systemer, og hvordan de har trengt inn i de nåværende vitenssystemene. Å analysere opphavstradering er med andre ord å påvise heteronomi ved å avdekke historiske årsakssammenhenger og ikke ta systemets nåværende selvforståelse for gitt.

Det er, som vi husker, kun den kontinuerlige sammenstillingen av elementene – eller praksisene – som opprettholder vitenssystemene. Sett i et systemperspektiv (innenfor en vitenspraksis for eksempel) vil det derfor se ut som om elementene forandrer innhold alt etter hvilket system de befinner seg i, mens det i realiteten er omvendt. Det er dette siste som gjør opphavstraderingen mulig: Heteronome elementer eller praksiser fra andre vitensfelt eller fra tidligere tider trenger inn i det nåværende systemet og er med på å etablere dette til noe som

¹⁹ Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender. Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Teoretisk praksis*, op.cit., 17–18.

²⁰ Ibid., 16.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

muliggjør vår nåværende viten, uten at dette nødvendigvis er erkjent av vitens-utøverne selv. I verste fall gjenkjenner eller vedkjenner man ikke elementer fra andre systemer i det hele tatt.

En lignende, og mindre komplisert, men samtidig strengere, strategi finnes i Georges Canguilhem's historiske analyser av vitenskapelige begreper.²¹ Det at et ord blir brukt i ulike historiske sammenhenger, gjør at det samme ordet dekker over ulike begreper. Et begrep og et ord er med andre ord ikke det samme selv om de kan synes å være det.²²

Schaannings skille mellom de to intervensjonsstrategiene, *systemkontrastering* og *opphavstraderingsanalyse*, svarer til dels til to begreper Foucault selv stadig brukte for å beskrive sin virksomhet: *arkeologi* og *genealogi*. *Systemkontrasteringen* tar som *arkeologien* sikte på å beskrive det man kan kalle et horisontalt nivå der en serie mekanismer setter ulike lokale eller partielle vitensformer sammen til et hele. *Opphavstraderingsanalysen* tar på sin side for seg et vertikalt nivå. Som med *genealogien* er målet her å få fram det heterogene eller heteronome opphavet for våre nåtidige praksiser og vitensdisipliner. Eller som Foucault uttrykker det: å få fram «hendelsenes singularitet utenfor enhver monoton finalitet».²³

Både systemkontrastering og opphavstraderingsanalyse er to generelle strategier som ifølge Schaanning kan gjenfinnes gjennom hele forfatterskapet til Foucault.²⁴ Ved å sammenligne vitenssystemer over tid, og ved å vise at elementer i det undersøkte vitenssystemet kan spores tilbake til fortidige vitenssystemer

²¹ Jf. Georges Canguilhem, *La formation de concept du réflexe aux VIIe et VIIIe siècle*. Paris: PUF 1955; *Études d'histoire et de philosophie des sciences concernant les vivants et la vie*. Paris: Vrin 1968; *Idéologie et rationalité dans l'histoire des sciences de la vie*. Paris: Vrin 1977.

²² Canguilhem skriver i sin doktorgrad at en utstrakt fordom i forhold til vitenskapshistorien er at «et begrep bare kan oppstå i sammenheng med en teori eller i det minste i en heuristisk inspirasjon som er lik de sammenhengene det korresponderende fakta senere blir fortolket innenfor». Georges Canguilhem, *La formation de concept du réflexe aux VIIe et VIIIe siècle*, op.cit., 3. Begrepene blir dannet på bakgrunn av spørsmål og problemer som er stilt i en bestemt kontekst, men får kanskje ikke vitenskapelig gjennomslag før de har funnet veien til en annen kontekst der det stilles andre spørsmål. Med andre ord kan begrepet ha et annet opphav enn det vi kjenner det som. Se også Dominique Lecourt, *Pour une critique de l'épistémologie*. Paris: Maspero 1972.

²³ Michel Foucault, «Nietzsche, la généalogie, l'histoire», i *Hommage à Jean Hyppolite*. Paris: PUF 1971.

mer, i en annen form, kan dette til sammen føre til usikkerhet og sårbarhet i det aktuelle vitenssystemet: Elementene som ligger til grunn for vitensproduksjonen, er egentlig ikke våre, og de hadde ikke trengt å være slik de er. De finnes i andre vitenssystemer, og de kunne vært annerledes.

Med dette har Schaanning rekonstruert en Foucault som ser ut til å ha et bestemt anliggende for sine historiske undersøkelser. At det finnes slike innslag av systemkontrastering og opphavstraderingsanalyse hos Foucault, men under andre betegnelser som arkeologi og genealogi, er det ingen tvil om. Spørsmålet er om ikke Schaanning likevel i for stor grad framstiller Foucault som en forfatter som hadde et gitt vitenskapspolitisk anliggende eller et teoretisk utgangspunkt for sine historiske undersøkelser. Det er mulig å spørre: er det ikke heller slik at intervensjonene som følger av Foucaults verker, er virkninger av et heterogent historisk arbeid, som ikke lar seg redusere til en slik vitenskapspolitisk målsetting om å intervenere? Tar man Foucaults historiske arbeider på alvor om man tilbakefører dem til én teoretisk gitt metode eller forskningsstrategi? Vi kommer tilbake til disse spørsmålene etter hvert. Først skal vi imidlertid se nærmere på hva slags forståelse av historievitenskap som Schaanning trekker ut av sin Foucault-tolkning. Også dette gjøres i kritisk øyemed, og vi vil forsøke å knytte disse to problemene sammen underveis.

Historieskriving som kunst

Med Foucault ble forestillingen om en kontinuerlig, rasjonell utvikling i historien, kanskje særlig i vitenskapshistorien, svekket for alvor. Slike fortellinger, som for så vidt hadde vært i krise i lang tid, ble etter dette nærmest umulig å framsette i fullt alvor. Kanskje var det gleden over denne frisettingen som hos enkelte historikere og filosofer utover på slutten av 1900-tallet førte til en slags euforisk antirasjonalisme. Rasjonaliteten med stor R var død, alt var mulig og verden lå åpen for vårt kreative og uskyldige vitebegjær og for vårt ønske om å skrive historien annerledes. Når man leser Schaanning, både hans Foucault-fortolkninger og hans egen bruk av Foucault i vitenskapsteoretiske debatter, kan

²⁴ Jf. Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender: Foucault som vitenshåndtør. Bind 2: Historisk praksis*, op.cit. I dette andre bindet av doktorgradsavhandlingen saumfares de to rekonstruerte fortellerstrategiene i *Galskapens historie, Klinikens fødsel, Tingenes orden, Overvåkning og straff, Viljen til viten, Bruken av nytelsene og Omsorgen for selvet*.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

man undres på om ikke også han er preget av slik teoretisk bråmodning, som så vidt vi kan se kulminerte på 1990-tallet. Gleden over endelig å ha underminert «denne utopiske drømmen om 'objektive' beskrivelser [som] bygger på en metodisk feilslutning, nemlig at det skulle være 'den virkelige verden' som taler til oss i våre teorier og forklaringer»,²⁵ kan i enkelte partier hos Schaanning resultere i lesemåter vi ikke kjenner igjen hos Foucault selv. Et eksempel på et slikt tekststed er der han skriver om Nietzsches og Egon Friedells forståelse av historievitenskap. Han skriver blant annet: «Historiske beskrivelser er og bør være kunst, diktning. Jeg tror de har rett. Kunsten er av avgjørende betydning for vitensdisiplinene [...]. En hvilken som helst begivenhet, handling eller bok kan underlegges et uendelig antall fortolkninger. Det gjelder bare å ha fantasi nok. Det gjelder å være en dyktig kunstner.»²⁶

Kanskje går vi for langt hvis vi hevder at dette er ment som en fortolkning av Foucault. Det er Friedell og Nietzsche som omtales her, og ikke Foucault. Samtidig er *Vitenskap som skapt viten* en bok om Foucault og et forsøk på å formidle Foucaults tenkning, som man bør ta seriøst. Noe mer subtilt og forsiktig berører en passasje i *Fortiden i våre hender* det samme motivet. Schaanning diskuterer her hva som er effektene av den idéhistoriske intervensjonen, slik den utøves av Foucault. Han skriver:

Kanskje kan idéhistoriske intervensjoner være egnet til å «fremmedgjøre» det som vanligvis holdes for selvfølgelig og uproblematisk. De kan skape kluss i de tradisjonelle fortellerfigurene vitensutøverne er vant til og definerer vitensfeltet ved. De effekter man søker å oppnå, er imidlertid på et vis blinde. De kan kun forstyrre og problematisere det som allerede foreligger, men de kan ikke være retningsgivende. [...] De kan kun gjenfortelle historien på en slik måte at den vekker usikkerhet eller villrede.²⁷

²⁵ Espen Schaanning, *Vitenskap som skapt viten: Foucault og historisk praksis*, op.cit., 68.

²⁶ Ibid., 70. Sml. Friedrich Nietzsche, *Die fröhliche Wissenschaft (la gaya scienza)*. Köln: Anaconda 2007 [1882] og Egon Friedell, *Kulturgeschichte der Neuzeit. Die Krisis der europäischen Seele von der Schwarzen Pest bis zum Ersten Weltkrieg*. München: Verlag CH Beck 2007 [1927/31].

²⁷ Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender. Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Teoretisk praksis*, op.cit., 23.

Siden dette er fra en avhandling om Foucault, er det rimelig å først og fremst forstå dette som refleksjoner om Foucaults forhold til historisk forskning. Schaanning synes å tilskrive Foucault en oppfatning om at historieskriving langt på vei kan gjøres til et spørsmål om kreativitet eller om å utøve kunst. Vi skal ikke påstå at dette ståstedet verken er feil eller tåpelig, dersom poenget er å få fram at all historieskriving på et eller annet vis er «perspektivert» eller gjør bruk av perspektiver som ikke er gitt av det historiske materialet selv. Her fungerer Foucault godt som kritiker av den historiografien som oppfattet seg selv som objektiv. I hvilken grad en slik historiografi faktisk har eksistert i andre halvdel av 1900-tallet, er et annet spørsmål. Uansett er det ikke sikkert at den beste strategien ut av dette er en enkel negasjon av den historiografien man kritiserer. Sagt på en annen måte: om man reduserer historisk fortolkning og arbeid til kunst eller diktning, mister ikke da historievitenskapen sin særegenhet? Og hva blir da igjen av intervensjonskraften, som Schaanning er så opptatt av? Selv om historievitenskap utvilsomt er en konstruktiv virksomhet, er det ikke gitt at enhver konstruktiv virksomhet verken er eller ville være tjent med å være kunst. Da tømmer man både begrepet om historieskriving og kunstutøvelse for mening. Man blander tingene sammen i upresise begreper.

Det er mulig vi tolker Schaanning for bastant. I *Fortiden i våre hender* skriver han at «hvis det skulle være Foucaults mening at det ikke er mulig å komme fram til noen form for objektiv viten på dette området, så ville dette undergrave et eventuelt idéhistorisk intervensjonsprosjekt». Likevel er dette først og fremst fordi han da ville «fjerne noe av den viktigste *retoriske kraften* historievitensdisiplinene besitter, nemlig troen på at det de sier, er sant eller objektivt (noe man kan komme til intersubjektiv enighet om)».²⁸ Videre: «Foucault vet naturligvis hvilken retorisk kraft det ligger i å få anerkjennelse for at ens diskurs er 'vitenskapelig'. Og ser vi på hans historiske verker, er de åpenbart ment å framstå som 'sanne'. Han spiller derfor langt på vei historievitensdisiplinens spill gjennom å pretendere gyldighet for sine analyser ved å argumentere med empiriske belegg.»²⁹

²⁸ Ibid., 92 (vår utheving). Her kunne man godt stilt spørsmålet om hvorvidt denne intersubjektive enigheten (for eksempel i et forskerfelleskap) skiller seg fra Kuhns paradigmatheori, som Schaanning kritiserer i *Fortiden i våre hender*. «Historisk sannhet» ser i det minste ut til å være definert i kraft av det intersubjektive.

²⁹ Ibid., 94–95.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

Spørsmålet er da hvorfor Schaanning selv, i *Vitenskap som skapt viten*, skriver at «en hvilken som helst begivenhet, handling eller bok kan underlegges et uendelig antall fortolkninger». Det er mulig tvetydigheten her skyldes at det er mer av Schaannings egne oppfatninger, og mindre Foucault-fortolkning, i *Vitenskap som skapt viten* enn i *Fortiden i våre hender*. Det er også mulig at det har å gjøre med sjangeren, at den mer «populærvitenskaplige» *Vitenskap som skapt viten* kan tillate seg friskere og «friere» formuleringer enn avhandlingen. Uansett er det ikke helt klart hvilken rolle «det empiriske belegget» har i Schaannings utlegning. Han omtaler bruken av slikt «belegg» som strategier i «historievitensdisiplinenes spill», som skal sikre framstillingene «retorisk kraft». Foucault produserer «historisk sannhet» ved hjelp av det Schaanning kaller for «fiksjonering». Et sted skriver han: «Å fiksjonere betyr ikke å dikte vilt etter eget forgodtbefinnende, men å konstruere sanne fortellinger.» Man kan utnytte «en rekke 'fakta' og fortellinger som andre historievitenskapere (og kanskje også en selv) har produsert tidligere».³⁰ Det er ikke helt enkelt å forstå akkurat hvordan slike formuleringer står i forhold til at det samtidig fastholdes at vitenskap er «kunst», og at ethvert fenomen kan underlegges «et uendelig antall ulike fortolkninger». Hvordan kan vitenskapen være diktning, samtidig som den er i stand til å sikre (rasjonell) intersubjektiv enighet eller «sannhet»? Det mest beskjedne man kan hevde, er at sannhets- og begrunnelsesproblematikken forblir uavklart hos Schaanning, både i hans egen posisjon og som ledd i Foucault-fortolkningen.

Kanskje kan vi føre denne diskusjonen videre ved å ta utgangspunkt i Aristoteles' *mimesis*-begrep. Ifølge Aristoteles imiterer tragediedikteren menneskets virksomhet ved å syntetisere de enkeltstående handlingene til en enhet. Syntesen er avgjørende for at tragedien skal framstå som sannsynlig, og for at den skal kunne ha den nødvendige effekten på sine tilskuere. Om vi ser dette i lys av den erkjennelsesteoretiske diskusjonen om historievitenskapene, må vi selvsagt si at det ikke finnes noen enhetlig framstilling av den historiske virkeligheten uten syntesen, men man kan ikke ha syntese uten noe å syntetisere. Selv om Foucault kan forrykke den store Syntesen eller Historien (som for eksempel opplysningsfilosofiens og humanismens fortelling om virkeliggjøringen av Friheten eller Sannheten), betyr ikke det at han kan bryte med det mimetiske som sådan. Han verken er eller forstår seg selv som så fri som Schaanning

³⁰ Ibid., 96.

antyder i *Vitenskap som skapt viten*, men er som alle andre underlagt et krav om å representere eller mime historien på en måte som gjør det overbevisende nok til at vi godtar det som en historisk beskrivelse.

Dette gjelder også for all «alternativ» historieskriving som vil skrive om de små, marginaliserte, ekskluderte hendelsene i historien. Når Foucault i *Galskapsens historie* skriver om «den store innesperringen», og at sykehuset på midten av 1600-talet var en kvasijuridisk struktur som var etablert av kongen mellom politiet og domstolen, bryter dette med det vi tenker er sykehusets funksjon i dag.³¹ Det kan dermed provosere. Men at Foucault bryter med en gjengs oppfatning av sykehusets (historiske) funksjon, betyr ikke at han selv ikke bestreber seg på å skrive en historie som er velfundert. Man kan selvsagt være uenig med Foucault, men man vurderer det likefullt ut fra om påstandene er holdbare ut fra det historiske materialet.

Foucault ville tydeliggjøre historiske forhold som historikerne før ham ikke hadde fått fram eller skjult. Når han i *Tingenes orden* kontrasterer den klassifikatoriske biologien og mikrobiologien på 1800-tallet, er det selvsagt for å skrive en annen vitenskapshistorie. Han vil helt klart skrive en historie som viser at de ulike vitenskapskonfigurasjonene ikke henger sammen ved at de senere er mer rasjonelle eller sannere enn de tidligere. Men vi kan ikke se at Foucault med dette skulle underforstå at «en hvilken som helst begivenhet, handling eller bok kan underlegges et uendelig antall tolkninger», som Schaanning sier i sitatet vi har gjengitt ovenfor. For viser ikke nettopp de problemene Foucault sto overfor, for eksempel idet han utformet begrepene om *episteme* og *arkeologi*, at materialet han undersøkte, ikke kunne la seg ordne slik han opprinnelig trodde eller slik han måtte ha ønsket det?

Om vi skulle tillate oss å spekulere i hvorfor Schaanning tidvis er uklar i forhold til det vitenskapsteoretiske problemet om «beleggets status», kan det se ut til at dette henger sammen med at Foucault-utlegningen er så sterkt preget av ønsket om å påvise en overordnet forskningsstrategi. Det overordnede målet er å skape «ikke-målstyrte» intervensjoner. Det er ikke lett å se om denne antakelsen om en slik underliggende strategi er en forutsetning for eller et resultat av undersøkelsen av Foucaults historiske analyser. Etter å ha lest Schaanning er det nærliggende å anta at Foucault, mer eller mindre eksplisitt, arbeidet

³¹ Jf. Michel Foucault, *L'histoire de la folie à l'âge classique*. Paris: Gallimard 1972, 60–61.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

ut fra et vitenskapspolitisk manifest: «Skap bevegelse i vitenskapene gjennom intervensjoner!» Er det ikke like sannsynlig at han kom til fram til en slik målsetting, i det minste i enkelte av sine historiske arbeider, gjennom nitidige undersøkelser av vitensdisiplinenes utvikling?

Det er selvfølgelig riktig at de teoretiske formuleringene han kom med i artikler og intervjuer ved enkelte anledninger, la føringer på hans historiske studier, og at han som et resultat av dette endte opp med for enhetlige og for entydige konklusjoner. For eksempel har det, med rette, blitt innvendt at medisinen på 1500- og 1600-tallet var mer sammensatt og mer preget av motstridende og divergerende tendenser enn Foucault ville ha det til i *Klinikkens fødsel*.³² Noen vil sågar hevde at dette beviser at Foucault ikke er noen egentlig historiker, «bare» filosof. Schaanning er på ingen måte alene om å tolke Foucaults historiske praksis ut fra hans mer allmenne og generaliserende uttalelser. Det er selvfølgelig også riktig at Foucault lar sin egen historiske praksis påvirkes av den teoretiske filosofien. Men vi vil samtidig fastholde at Foucaults historiske praksis også vitner om et selvpålagt krav om å framstille historiske forløp uten å filtrere dem gjennom allerede gitte teoretiske forutsetninger. Vi går ikke med på å redusere ham til filosof. Ett forhold som underbygger dette, er selvsagt omfanget av materialet som gjennomgås. Et annet er, som vi senere skal se, at Foucault utvikler teoretiske begreper som er ment å svare til konkrete historiske forløp, og som endrer seg underveis, alt etter hvilket vitensfelt han studerer.

Før vi vender tilbake til problemene som er forbundet med en estetiserende historieforståelse i Foucault-tolkningen, skal vi se på to temaer i den franske epistemologiske tradisjonen som kan knyttes til relativismeproblemet.

Diskontinuitet som konstruksjon eller realitet

Om det nå er slik at historie er kunst, og at den historiske eller epokale enheten som rekonstrueres, er mer eller mindre vilkårlig, det vil si gitt av historikerens målsettinger og klassifiseringer, står Schaannings posisjon i fare for å underminere det radikale i å snakke om reelle diskontinuiteter og brudd. Det som gjorde

³² Paola de Cuzzani påpeker dette i sin bok om den franske medisinfilosofien. Foucault utelater kilder som ikke stemmer overens med det epistemiske bildet han søker å gi av medisinenens historie. Paola de Cuzzani, *Å lese medisinen. Normalitet og patologi i den franske medisinfilosofi*. Oslo: Spartacus forlag 2003, 176.

at vitenskapsfilosofer som Gaston Bachelard og Georges Canguilhem kunne utfordre den kontinuistiske og akkumulative vitenskapshistorien, var nettopp strenge undersøkelser av det historiske materialet. Schaannings lesning av nettopp Canguilhem er interessant her. Canguilhem skriver i *Le normale et le pathologique* om at *feiltakelsen* har en avgjørende rolle i biologiens og medisins historie.³³ Livet selv, den biologiske organismen, er en normerende instans. Det er organismen som avgjør om en medisinsk behandlingsform fungerer eller ikke. Om en behandlingsform slår feil og ikke er i stand til å lege kroppen, skyldes det at organismen selv «uttrykker» seg. «Feilen» blir dermed avgjørende for utviklingen av nye vitenskapelige og medisinske begreper og teorier. I Schaannings lesning blir Canguilhems *feiltakelse* utlagt som *tilfeldighet*, og videre hevdes det at det er tilfeldighetene som skaper diskontinuiteter. «I et videre perspektiv mener Foucault at Canguilhems historieskrivning om livsvitensdisiplinene har vist oss hvilken fundamental rolle 'feiltakelsen' har i menneskets historie generelt og i vitensdisiplinshistorien spesielt», skriver Schaanning. Men i neste setning trekker han følgende konklusjon: «I livet er tilfeldigheten en avgjørende kategori, den utgjør det punkt hvor det kan opptre 'forstyrrelser' i livets informasjonssystem, som i sin tur fører til sykdom eller anomali [...]. Feiltakelsen er dermed grunnleggende for alt liv, også det vitenskapelige [...]»³⁴ Her brukes «feiltakelsen» og «tilfeldigheten» synonymt, og passasjen illustrerer nok mest av alt at Schaanning selv forstår historien som en serie ikke-måltrettede tilfeldigheter. Nå er nok Canguilhem en mer «rasjonalistisk» filosof og historiker enn både Schaanning og Foucault. Diskontinuitetene i historien til vitenskapene om livet er heller ikke de samme som i andre vitenskapelige forløp. Men om man hevder at diskontinuiteter i livsvitenskapenes historie, som Canguilhem var så opptatt av, skyldes tilfeldige forstyrrelser, er det heller ikke lett å utlegge eller forklare dem på måter som er understøttet med belegg, og som man kan argumentere for eller imot. Om det som forårsaker at en diskontinuitet oppstår, ikke kan beskrives vitenskapelig fundert, har man heller ikke noe kriterium som avgjør om vi har å gjøre med reelle diskontinuiteter eller bare vitenskapelig «konstruerte» brudd. Da gjenstår alternativet med å hevde at de er produkter av fantasien til den som beskriver (historikeren), eller gjenspeiler en tilfeldighetens eller diskontinuitetens metafysikk. Diskontinuiteter og feilta-

³³ Georges Canguilhem, *Le normale et le pathologique*. Paris: PUF 2007 [1966].

³⁴ Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender: Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Teoretisk praksis*, op.cit., 396.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

kelser er noe langt mer materielt og konkret, og slike brudd kan avdekkes gjennom undersøkelser av et historisk materiale. De er ikke fullstendig vilkårlige, og de kan ikke konstrueres fritt i historikerens utlegninger, men bør undersøkes empirisk, nettopp slik Canguilhem og Bachelard selv gjorde det.

Foucault har selvsagt sitt eget prosjekt og står trygt på egne ben. Vi risikerer kanskje dermed å gjøre Foucault mer «rasjonalistisk» enn han faktisk var. Som nevnt ovenfor, er deler av Foucaults verker også mer tro mot en gitt filosofisk teori enn hva de historiske framstillingene gir seg ut for. Det er ikke umulig at også Foucault rammes av vår kritikk.

Men i Schaannings utlegning tapes faktisk noe av potensialet for rasjonalitetskritikk i Foucaults arbeider. Foucault er flere steder ute etter å framheve at han ikke arbeider ut fra noen historieteori eller filosofi. Og dette gjør det tvilsomt å tillegge ham en overordnet målsetting om å intervenere eller destabilisere. I *Bruken av nytelsene* skriver Foucault for eksempel at

Det er noe latterlig over den filosofiske virksomheten eller samtalen, når den som utenforstående vil lage lover for andre, når den vil si til andre hvor deres sannhet befinner seg, og hvor den er å finne, når den i sin naive positivitet bestreber seg på å instruere andre om deres virksomhet. Derimot er det filosofiens rett å benytte kunnskap som er den fremmed, som refleksjonsmateriale for å utforske det som kan forandres i dens egen tenkning.³⁵

Filosofien kan ikke lage lover for andre, men kan benytte kunnskap som er den fremmed, for å utfordre *sin egen tenkning*. Dette står i skarp kontrast til Schaannings prosjekt om å skape «usikkerhet hos vitenskapene». Samtidig er dette en direkte videreføring av tradisjonen fra Bachelard og Canguilhem, som begge la stor vekt på at vitenskapshistorien skulle være filosofikritisk. Et problem oppstår om en tolker dette som et uttrykk for at kunnskap som er fremmed for filosofien, a priori kan brukes for å kritisere den. Vi kan ikke «bestemme oss» for å finne kunnskap som kan brukes for å forandre tenkningen slik eller slik, men de forholdene vi til enhver tid undersøker, *kan* virke inn på vår tenkning om det aktuelle saksforholdet. Er det ikke nettopp derfor historiske analyser er underlagt et krav om å ta hensyn til det historiske materialet?

³⁵ Michel Foucault, *L'usage des plaisirs*, op.cit., 16, sitert fra Paola de Cuzzani, *Å lese medisinen. Normalitet og patologi i den franske medisinfilosofi*, op.cit., 156.

Samtidig har Schaanning rett i at Foucault vil bort fra Bachelard og Canguilhem. Man kan selvfølgelig kritisere at teoretiske forutsetninger om diskontinuitet påvirker de historiske utlegningene i for sterk grad. Et annet spørsmål er hvordan Foucault forholder seg til dette. Schaanning viser til en passasje i *Tingenes orden* der Foucault reflekterer over diskontinuitetsproblemet:

Det er ikke lett å bestemme diskontinuitetens status for historien generelt [...]. Skal man trekke et skille? Kanskje er enhver grense bare et vilkårlig brudd i en helhet som er uendelig bevegelig. Skal man avgrense en periode? Men har man rett til å etablere symmetriske brudd på to tidspunkter for å la et kontinuerlig og enhetlig system framtre mellom dem? Hva kommer det i så fall av at dette systemet konstituerer seg, hva kommer det av at det dernest utviskes og omveltes?³⁶

Her er det tydelig at Foucault innrømmer at bruddene i historien er mer eller mindre vilkårlige, og at de er avhengige av historikerens fortellergrep. Dette støtter opp under Schaannings tolkning av Foucaults historieoppfatning. Likevel må vi ikke tape av syne at Foucault her reiser dette som et problem. For hva skal være kriteriet vi bruker for at vi i det hele tatt skal ha noe å sammenlikne? Foucault berører her det klassiske filosofiske problemet om enhet. Hva er enhet? Hva er det som gjør at *disse* fenomenene tilhører *denne* gruppen av ting?³⁷ Dette er ikke bare snakk om å ordne et historisk materiale etter et allerede gitt perspektiv. En eller annen form for historisk «realitet» tvinger seg på, også i Foucaults betraktninger. Indikerer ikke Foucaults spørsmål om hvorvidt man har «rett til å etablere brudd på to tidspunkter for å la et kontinuerlig og

³⁶ Michel Foucault, *Les mots et les choses*. Paris: Gallimard 1966, 64, sitert fra Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender: Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Historisk praksis*, op.cit., 239.

³⁷ Denne problematikken er berørt av flere, for eksempel av Paul Ricœur i *Temps et récit I–III*, der han reflekterer over hvorfor/hvordan historie ikke er rent nærvær eller rent fravær. Enheten som et historisk materiale blir forstått gjennom, er ikke enheten til den historiske realiteten, men heller ikke enheten til det historiske skjemaet. Enheten er en kiasme mellom historie og fiksjon der historien, når den skal fortelles, har en fiksjonell karakter. En hendelse må representeres ved hjelp av forestillingsevnen. Samtidig er forestillingsevnen underlagt begrensninger: «Fiksjonens fortelling imiterer på en bestemt måte den historiske fortellingen. Jeg ville si at uansett hva man forteller, er det å fortelle det som om det hadde skjedd.» Paul Ricœur, *Temps et récit III. Le temps raconté*. Paris: Éd. du Seuil 1985, 343.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

enhetlig system framtre mellom dem», at det historiske arbeidet i sterkere grad enn Schaanning vil ha det til, er underlagt et krav om å ta hensyn til det historiske materialet?

Et annet spørsmål er om Schaanning, dersom han har rett i at Foucault oppfatter diskontinuitet som en konstruksjon foretatt av historikeren, ikke står i fare for å bli for ukritisk til Foucault. Dette kan lett lede til konklusjonen om at det ikke er viktig å undersøke om de historiske undersøkelsene er solid forankret. Hvis det ikke er avgjørende å ta stilling til om Foucaults historiske beskrivelser er solid fundert, eller også sanne, undergraver det samtidig historikerens muligheter til å destabilisere vitenssystemene. For det andre reiser dette spørsmålet om hvordan man skal forholde seg til Foucaults historiske eksempler. Skal Foucaults verker være forbilder for videre forskning, må man spørre seg om det er god vitenskap å gjøre Foucaults konklusjoner fra konkrete historiske undersøkelser om til en generell metode for historieskriving. Utfallet blir lett at det hele bare reproduseres, enten om man konsentrerer seg om eksemplene eller om *les théories abstracts*.

Foucault støter også på andre problemer, som tidligere fransk epistemologi ikke støtte på i samme grad. Det er for eksempel problemer som oppstår som en følge av den kompleksiteten man står overfor når man søker å skrive om ulike vitensfelter samtidig. Bachelard var opptatt av fysikkens og matematikkens historie, mens Canguilhem tok for seg biologien og medisinen. Diskontinuiteter og epistemologiske brudd var noe som for dem viste seg etter nitidige studier av enkeltvitenskaper. Foucault utvider undersøkelsesområdet og framstiller mer epokale diskontinuiteter og brudd. I *Tingenes orden* undersøkes for eksempel ulike vitensfelter som grammatikk, økonomi og naturhistorie/biologi der spørsmålet er om disse feltene i ulike epoker danner samlede enheter.³⁸ Hadde grammatikken og biologien på 1600-tallet en lik eller liknende måte å omtale sine objekter på, selv om språket og planten er objekter på helt forskjellige områder? Var denne likheten noe som gjorde dem inkommensurable med tidligere og senere forståelser av språket og naturen? Undersøkelsene blir her langt mer komplekse, og avgrensingsproblematikken vanskeligere. Både bruddene og kontinuitetene kan derfor kanskje fremstå som langt mer tilfeldige. Dette kan kanskje forklare hvorfor Schaanning leser Foucault som han gjør. Som sagt leg-

³⁸ Michel Foucault, *Les mots et les choses*, op.cit.

ger Foucault selv delvis opp til en slik lesning. Et problem er uansett at Schaanning ikke distanserer seg mer fra Foucault på dette punktet.

I denne forbindelse kunne man kanskje hevde at den diskontinuistiske historieoppfatningen, som for Canguilhem og Bachelard er en konklusjon som blir trukket på grunnlag av årevis med nitidige studier, hos Foucault oppheves til en filosofi som man deretter kan projisere tilbake på historien. Det kan i det minste se slik ut når man leser Schaannings framstilling.

«Problembegrepet» hos Foucault

Noe av det som gjør Canguilhem til en av de mest interessante franske vitenskapsfilosofene, er at han forsøker å bevege seg bort fra fokuset på teorier, postulat og resultater i vitenskapsstudiene. Han er derimot opptatt av hvordan bestemte forløp og resultater i vitenskapshistorien oppstår som «svar» på bestemte «problemer». Det dreier seg snarere om en bestemt «innstilling», om å ta utgangspunkt i bestemte «problemer» som oppstår i historiens gang, og som «besvares» på bestemte måter. Vi vil hevde at noe av det samme finnes hos Foucault, og at dette er noe av bakgrunnen for at det lett blir misvisende å tolke hans historiske verker i lys av en underliggende og allmenn «intervensjonsstrategi» eller filosofisk teori. Vi er ikke de eneste som påpeker dette. Judith Revel skriver i *Dictionnaire Foucault* at det sannsynligvis har blitt sagt for lite om i hvor stor grad Foucault står i gjeld til Canguilhem.³⁹ Det som forbinder dem, er for Revel begrepet *diskontinuitet*. Dette ble opprinnelig uarbeidet av Bachelard og Alexandre Koyré. Foucault selv uttrykker at han anerkjenner Canguilhem, og at sistnevntes styrke er at han «insisterer på at lokaliseringen av diskontinuiteter [...] verken er et postulat eller et resultat, men heller en måte å gjøre det på (*manière de faire*)».⁴⁰ Det vi vil ha fram, er at diskontinuitetsbegrepet ikke er basert på et postulat eller resultat, men svarer til en slags «innstilling» eller «måte å gjøre det på». Denne innstillingen går ut på å ta utgangspunkt i «problemer» i den historiske materien som utelukkende følger av eller «lever på» bevegelsene i det materialet man studerer. Og er det ikke denne innstillingen Foucault selv forsøker å innta i sine arbeider? Er det ikke konkrete

³⁹ Judith Revel, *Dictionnaire Foucault*. Paris: Éd. Ellipses 2008, 145.

⁴⁰ I Foucaults forord til den engelske utgaven av Canguilhems *Le normale et le pathologique*, i *Dits et écrits, tome III: 1976–1979*. Paris: Gallimard 1994, 434–435.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

realhistoriske «problemer» Foucault stiller seg selv overfor, og som han forsøker å håndtere ved å utarbeide og ekstrapolere begreper som svarer til konkrete historiske utviklingsforløp? Og bryter ikke dette med Schaannings utlegning, med hans fokus på forutgitte (og mer eller mindre «allestedsnærværende») strategier om å intervenere? Hvis beskrivelsene av diskontinuiteter, for eksempel i *Klinikkens fødsel*⁴¹ og *Tingenes orden*, verken er resultatet av et bakenforliggende postulat eller en teori, kan det ikke være del av en a priori gitt «intervensjonsstrategi». «Strategi» er i beste fall en villedende betegnelse siden det leder oss til å tro at Foucault på forhånd visste at han ville komme til å avdekke diskontinuiteter. Utfordringen for den som vil arbeide videre med Foucault, er å følge opp hans *manière de faire*, ikke hans postulater, teorier eller resultater. Eller som Gilles Deleuzes har spurt retorisk: «Hva er den beste måten å følge de store filosofene på, repetere det de har sagt, eller å gjøre som de har gjort, det vil si å skape begreper for problemer som nødvendigvis forandrer seg?»⁴²

Å ta utgangspunkt i kriser og problemer som oppstår i historiens gang, er ikke nødvendigvis et tegn på at man vil skrive historien på en kontinuistisk måte, eller som «suksessive framskritt for sannheten», slik Schaanning argumenterer for.⁴³ Kriser og problemer kan være det som driver de historiske forløpene. Men dette betyr ikke nødvendigvis at de sannhetsregimene som etableres og opprettholdes som svar på historiske problemer, er stadig bedre eller mer rasjonelle. Hvis vi ser på to av forelesningsrekkene Foucault holdt ved Collège de France, «*Il faut défendre la société*»⁴⁴ og *Sécurité, territoire, population*,⁴⁵ ser man hvordan Foucault tolker framveksten av den såkalte biopolitiske makten som svar på spesifikke historiske problemer eller kriser. Industrialiseringen, reformasjonen, dannelsen av suverene stater og spaltingen av natur og rasjona-

⁴¹ Michel Foucault, *Naissance de la clinique*. Paris: PUF 1963.

⁴² Gilles Deleuze, *Qu'est que la philosophie?* Paris: Éd. de Minuit 2003 [1991], 32.

⁴³ Schaanning peker på paralleller mellom Kuhn og Foucault, men samtidig at det er sannhetspretensjonen som skiller dem. Han skriver: «For Thomas Kuhn kommer paradigmene i krise i det øyeblikk teoriene blir stadig mindre troverdige [...]. I Foucaults fortellinger derimot støter vi ikke på 'kriser'. Og en av grunnene til dette er nok at han ikke organiserer sine historier omkring sannhetspretensjoner: Troverdighetskriser kan først oppstå på et nivå hvor det er sannheten i teoriene som er avgjørende.» Espen Schaanning, *Vitenskap som skapt viten: Foucault og historisk praksis*, op.cit., 18.

⁴⁴ Michel Foucault, «*Il faut défendre la société*». Paris: Gallimard 1997.

⁴⁵ Michel Foucault, *Sécurité, territoire, population*. Paris: Gallimard 2004.

litet skapte til sammen en kritisk situasjon for den føydale maktutøvelsen, som ble besvart ved at man institusjonaliserte og utøvde en politikk som tok sikte på å forvalte livet og dets prosesser.

Kanskje er dette en «ny» Foucault som skiller seg fra den tidligere. Fordi dette er forelesningsrekker, kommer det prøvende elementet tydeligere fram. Mens Foucaults bøker har en mer tydelig agenda, er seminarene mindre målrettede og preget av digresjoner og mindre fasttømrede tankerekker. Å kritisere Schaanning ut fra dette er uansett urettferdig. Schaannings lesning baserer seg ikke på den sene Foucault.⁴⁶ Spørsmålet er om det er mulig å lese Foucault alternativt, ved man fokuserer på hvordan han utformer konkrete, historiske begreper for å beskrive «historiske problemer» og hvordan disse «besvares» eller «håndteres». Kanskje står ikke et slikt grep i direkte motsetning til Schaannings. Kanskje er det riktigere å si at lesningen som fokuserer på overordnede «fortellergrep», dekker over at Foucaults forskning selv ofte står i stampe og har en mindre markert retning. Hvis man brukte Schaannings avhandling for å tolke forelesningsseriene, ville man sikkert finne både opphavstraderingsanalyse og systemkonstruksjon (slikt er alltid lett å finne når man på forhånd vet hva man leter etter), men det ville samtidig dekke over at det historiske materialet han står overfor, er komplekst og særegent, at det har en «singularitet», som ikke kommer godt nok fram ved hjelp av begreper om overordnede «fortellergrep».

I denne sammenheng kan det være interessant å se på overgangen fra *Overvåkning og straff* (1975)⁴⁷ over *Viljen til viten* (1976)⁴⁸ og til forelesningsrekken *Sécurité, territoire, population* (1977–78). Her forstås seksualiteten og reproduksjonen, som ledd i en politikk rettet mot livet, og disiplinen, rettet mot den individuelle kroppen, som komplementære maktteknologier. Disse oppstår på bakgrunn av «problemer» den suverene maktutøvelsen sto overfor. Et viktig forhold er her at det er krisen, altså «problemer», i den suverene maktutøvelsen som både forbinder og som skaper brudd mellom det suverene og det disiplinære maktregimet. «Problemen» for den føydale makten muliggjør nye makt-

⁴⁶ Vi har i hovedsak tatt for oss de to bindene av *Fortiden i våre hender* og *Vitenskap som skapt viten*. Her er Foucaults forelesninger fra Collège de France i liten grad berørt, siden bare «*Il faut défendre la société*» og *Les anormaux* var utgitt da Schaanning skrev sin avhandling.

⁴⁷ Michel Foucault, *Surveiller et punir*. Paris: Gallimard 1975.

⁴⁸ Michel Foucault, *La volonté de savoir*. Paris: Gallimard 1976.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

teknologier. En opphavstraderingsanalyse av den moderne staten, som den som gjennomføres i *Sécurité, territoire, population*, har en intervenserende effekt nettopp fordi den forsøker å få fram hvilken heterogen samling av praksiser, teknologier og «problemer» den hviler på.

Intervensjon som metode?

På bakgrunn av det vi har sagt til nå, kan vi stille spørsmål ved hvor fruktbart det er å etablere en allmenn metodisk strategi som skulle danne grunnlaget for idéhistoriske intervensjoner. Det er også et spørsmål om Foucault i det hele tatt var en intervenserende strateg. Er det ikke riktigere å si at hans forfatterskap uttrykker en vilje til å undersøke forskjellige historiske felter, uten å være opp-tatt av å produsere teorier om hvordan man skal gå fram for å undersøke ethvert historisk felt, og minst av alt en overgripende teori som skulle oppsummere de forskjellige undersøkelsene? Selvsagt er Foucaults arbeider teoretiske ved at de artikulerer noe uartikulert, men de er teoretiske på stadig nye måter, avhengig av det konkrete historiske materialet han står overfor. Vi finner ikke én underliggende intervensjonsstrategi som Foucault til enhver tid ordner sitt materiale etter, men stadig nye bestrebelser på å gi interessante historiske forløp gode og solide begreper. Begrepene svarer til spesifikke historiske «problemer» og «svarene» disse framtvinger, og er ikke lukkede og abstrakte teorier løsrevet fra sin sammenheng.

Slik er for eksempel begrepet *disiplin* utarbeidet i en historisk undersøkelse av blant annet det moderne fengsels-, skole- og militærvesenet i Europa, uten at disiplinering, så vidt vi kan skjønne, er en teori om «samfunn» eller «moderne samfunn» som sådan: Ethvert samfunn trenger ikke gå gjennom et disiplinært stadium i en moderniseringsprosess, som den Foucault behandler. Disiplinbegrepet er forankret i en konkret historisk undersøkelse av disiplinære problematikker i bestemte epoker. I *Overvåkning og straff* sier Foucault helt klart noe om det moderne samfunnet slik det utviklet seg i Vesten eller Europa på slutten av 1700-tallet. Disiplinene i fengselet, militæret, skolen, familien var viktige når det gjaldt å etablere *denne* spesifikke formen for disiplin i *disse* spesifikke samfunnene. Men det er lite som tyder på at Foucault fra dette trekker ut en generell teori om *disiplin* per se, som skulle si noe om samfunn uavhengig av denne historiske perioden. Han uttaler seg ikke om andre samfunn enn europeiske, og det

er bare noen få utvalgte europeiske land han henter materiale fra. Det er de som måtte hevde at det her dreier seg om allmenne teorier og begreper, som har bevisbyrden på sine skuldre, og at det generaliseres fra undersøkelsene i *Overvåkning og straff*, ved hjelp av begreper som det *disiplinære* eller det *panoptiske samfunnet*, skyldes at andre «finner» eksempler som ligner på Foucaults i annet historisk, geografisk eller antropologisk materiale. Foucaults analyser brukes da som hjelpemidler for å forstå disiplin generelt. Og kanskje kan man gjøre dette. Men da går man altså ut over det enkeltstående som Foucault selv beskriver. Foucault avdekker hvordan det vokser fram et samfunn som er kjennetegnet av at mennesket har en bestemt type disiplinær atferd, men det betyr ikke i seg selv at andre samfunn er disiplinære, eller at de er disiplinære på samme måte. Vi vil altså oppfordre til en viss beskjedenhet i lesningen av Foucault. Hans konkrete undersøkelser kan ikke nødvendigvis leses som allmenngyldige idealeksempler.

På samme måte driver de historiske undersøkelsene tenkningen hans videre. Slik begrepet *disiplin* oppstår etter historiske undersøkelser av et spesifikt sett av sosiale praksiser og tekster, vokser for eksempel begrepet *gouvernementalité* i forelesningsrekken *Sécurité, territoire, population* ut av lesningen av en helt annen type tekster og helt andre problematikker, nemlig styringsproblematikker rekonstruert hovedsakelig fra europeisk politisk idéhistorie. Ser vi nærmere på begreper som *biopolitikk*, som utvikles i *Viljen til viten* og «*Il faut défendre la société*», og det allerede nevnte begrepet om *gouvernementalité*, er det ganske tydelig at disse svarer på mangler i analysene i *Overvåkning og straff*. For det første viste opprøret i mai 1968 at institusjonene ikke sluttet å fungere selv om de ble angrepet. Foucault ble klar over at staten måtte fungere på en annen måte. For det andre kunne ikke analysene av enkeltinstitusjoner som familien, militæret, fengselet og skolen i *Overvåkning og straff* forklare hvordan disiplinen kunne være noe de hadde felles. Noe måtte koordinere og synkronisere institusjonene. Dette ledet Foucault til omfattende studier av staten.⁴⁹

Hvordan står så dette i forhold til Schaanning? Vi finner også i disse verkene det Schaanning kaller systemkontrastering og opphavstraderingsanalyse. For eksempel kontrasterer Foucault maktformen «sikkerhet» med maktformene «rett» og «disiplin».⁵⁰ Poenget er her likevel at når Foucault analyserer dette

⁴⁹ Et annet eksempel fra den tidlige Foucault er utviklingen av begrepet «det medisinske blikket» i *Klinikkens fødsel*, som viser til hvordan kroppen ble løsrevet fra pasientens personlighet og dannet et nytt felt for medisinsk kunnskap.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

materialet, er det for å avdekke hvordan historien reagerer på makt- og styringsproblemer ved hjelp av begreper som *gouvernementalité*, *biopolitikk* eller *sikkerhetsdispositiv*.

Ser man på de metodologiske begrepene Foucault utarbeider, ser man også at Foucault støter på problemer. Ett eksempel er hvordan Foucault i *Klinikkens fødsel* og *Tingenes orden* forsøker å etablere et begrep om *episteme*, men senere gir det opp, blant annet til fordel for *dispositiv* som ifølge ham selv er «et mye mer generelt tilfelle av episteme».⁵¹ Denne forskyvningen skyldes ikke bare at begrepet viser seg å være utilstrekkelig, men også at det materialet Foucault studerer, ikke er det samme. Judith Revel skriver: Når Foucault «forlater begrepet episteme, korresponderer det med forskyvninger i Foucaults interesser, fra strengt diskursive objekter til ikke-diskursive realiteter/praksiser, strategier, institusjoner etc.»⁵²

Å lese Foucault som en historiker som til enhver tid er opptatt av å «systemkontrastere» og analysere «opphevstraderinger», overser noe ved dette. Når han framstilles som «intervenerende strateg», forblir han for «passiv», eller kanskje heller for «statisk aktiv», i forhold til materialet han står overfor. Det å utvikle begreper er, slik vi ser det, noe annet enn å forholde seg passivt og «bare intervenere». Det dreier seg om å artikulere noe historisk bestemt. Å lese Foucault som en som utvikler begreper som analyserer realhistoriske «problemer» og hvordan man «svarer på» disse, er mer tro mot det at hans forskjellige prosjekter har noe særegent og «immanent» ved seg. Uten dette taper man muligheten for å tenke videre med Foucault. Foucault blir lukket om seg selv, og det er derfor vi er redd for at Schaannings Foucault kun lar seg reprodusere. Dette er for øvrig noe Schaanning selv er inne på: «Det overordnede mål er å foreta en bestemt lesning av Foucaults verk for derigjennom å sette en bestemt problematikk på dagsorden. Hvis jeg ved hjelp av de to bindene kan få folk til å lese Foucault på en ny måte – og derigjennom få dem til å utnytte ham på nye måter – så er jeg fornøyd med effektene av den.»⁵³

Vår bekymring er dessverre at Schaannings lesning er *for bestemt*. Det betyr ikke at intervensjonsformene ikke finnes i verkene hans, men at den allmenne

⁵⁰ Se første forelesning i *Sécurité, territoire, population*.

⁵¹ Foucault sitert i Judith Revel, *Dictionnaire Foucault*, op.cit., 46.

⁵² Ibid.

⁵³ Espen Schaanning, *Fortiden i våre hender: Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Teoretisk praksis*, op.cit., 30–31.

teorien om disse formene er med på å skape et bilde av Foucault som en tenker som ikke endrer sin arbeidsmåte. Siden begrepene om systemkontrastering og opphavstraderingsanalyse er ment å si noe om hele Foucaults forfatterskap, dekker de over at Foucault stadig skifter arbeidsmåte. Utviklingen av begrepene gjennom forfatterskapet vitner snarere om at hans tenkning er dynamisk, noe som også burde inspirere de som skal jobbe videre med ham. Alt dette er naturligvis velkjent for Schaanning selv, men det ser ikke ut til å endre hypotesen hans. Er disse begrepsmessige og metodologiske endringene ubetydelige? Betyr det at Foucault, når alt kommer til alt, gjør det samme selv om han selv sier at hans tenkning endrer seg?

Denne bekymringen styrkes når man ser hvordan han vurderer de delene av forfatterskapet som ikke passer inn i det overordnede narrative. Disse blir kun vurdert negativt ut fra den overordnede teorien om Foucault. Typisk er lesningsen av *Maladie mentale et personnalité* fra 1954,⁵⁴ hvor Foucault beskriver ulike historiske perspektiver på sinnslidelser, og der han ifølge Schaanning opptrer som vitenskaper innenfor det feltet han skriver om, siden han tar stilling til hva som er den «egentlige» erfaringen av sinnslidelser og til psykiatriens sannhetsgehalt. Foucault tar her stilling og arbeider hovedsaklig med å konstruere sannheter. Han er med andre ord fremdeles ingen idéhistorisk intervenør. Selv om nyutgivelsen av boka under tittelen *Maladie mentale et psychologie* i 1962 ifølge Schaanning viser tegn til «forbedring», så er Foucault på dette tidlige stadiet i sitt forfatterskap på en måte ikke helt på høyde med seg selv, eller sin egen metode.⁵⁵ Kunne ikke *Maladie mentale et psychologie* like gjerne blitt brukt som et eksempel på at ethvert materiale ikke kan leses på samme måte? Er problemet snarere at Foucault her ikke er helt på høyde med den Foucault Schaanning vil ha ham til å være?

Hvis dette er riktig, kan Schaannings fortolkninger i realiteten fungere som «epistemologiske hindre»⁵⁶ for en videre bruk av Foucault. Redusert til en teori mister man den nødvendige motstanden og friksjonen som en mer lokal, «pro-

⁵⁴ Michel Foucault, *Maladie mentale et personnalité*. Paris: PUF 1954.

⁵⁵ Michel Foucault, *Maladie mentale et psychologie*. Paris: PUF 1962. Schaannings lesning finnes i *Fortiden i våre hender: Foucault som vitenshåndtør. Bind 1: Teoretisk praksis*, op.cit., 42–53.

⁵⁶ Det er her hensiktsmessig å benytte Bachelards begrep om epistemologiske hindre, som viser til vitenskapens fordommer som hindrer den videre vitenskapelige utviklingen. Jf. Gaston Bachelard, *La formation de l'esprit scientifique*, op.cit.

ESPEN SCHAANNINGS FOUCAULT

blem»orientert lesning kunne gitt. I stedet nøyer han seg med å gjenta at «all vitenskap er på sett og vis tilfeldig, og den viten vitenskapene holder for sann, holder de for sann fordi vitenssystemet de tilhører, disiplinerer dem til å tro det». Så kan man altså skrive bøker om for eksempel psykiatrien, fengselsvesenet, rettsmedisinen, mikrobiologien, kjønn, seksualitet eller stamcelleforskningen, der man nøyer seg med å påpeke disse forskjellige vitenskapenes, kunnskapenes eller praksisenes tilfeldighet i kraft av at de er vitenssystemer.⁵⁷ Er dette idéhistorikerens og den intervenserende metodens privilegerte innsikt? Hva vil egentlig Schaanning man skal bruke hans bøker og teorier om Foucault til?

Til slutt

Vi har forsøkt å belyse noen av problemene som oppstår i forbindelse med en eksegetisk lesning av et forfatterskap og i ethvert forsøk på å danne teorier om en serie komplekse historiske verker. Vi har sett på hvilke problemer Schaannings rekonstruksjon av Foucault står overfor. Ved at Schaanning fastholder at Foucault hadde en enhetlig målsetting om å intervensere som dannet grunnlaget for hans historiske verker, forsvinner mye av mangfoldet og mye av potensialet i disse verkene. Vi er også kritiske til å forstå historisk arbeid som kunstutøvelse. Det er avgjørende at man unngår å gjøre situerte og singulære undersøkelser til utgangspunkt for enhver analyse, eller å basere sin forskning på en historiefilosofisk overbevisning.

Vi har foreslått en mer partikulær lesning av Foucaults arbeider. Det dreier seg om å se hvordan Foucault tar utgangspunkt i «problemer» i historien og hvordan disse «besvares». Vi makter ikke, og ser heller ikke den store verdien av, å tilbakeføre hans arbeider til en på forhånd gitt strategi. Vi ser tvert imot et mangfoldig arbeid som endres i takt med de historiske problemstillingene Foucault til enhver tid sto overfor.

⁵⁷ Vår kritikk likner Ian Hackings generelle kritikk av sosialkonstruktivisme i *The Social Construction of What?* Harvard: Harvard University Press 1999.